

ONURSAL KONUK EDITÖRDEN

Afetler Nasıl Anlamlandırılmalı?

Kötülük ve Allah'ın Adaleti (Teodise) Bağlamında Bir Değerlendirme

Prof. Dr. Saffet KÖSE

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi Mayıs 2023 sayısını (VIII/2) afet konusuna ayırdı. Şubat ayı içinde birçok yönden sarsıcı biçimde yaşadığımız deprem felaketi düşünüldüğünde afet konusunun geniş bir perspektiften ele alınmasının gerekliliği açık biçimde deneyimlenmiştir. Dergiye gönderilmiş makale sayısına bakıldığında konunun oldukça büyük bir ilgiye mazhar olduğu, bu ilginin de zengin bir muhtevayı beraberinde getirdiği görülmektedir. Derginin bu sayısı dünya durdukça insanlığın karşılaştığı afet gerçekliğini anlama ve anlamlandırma referans niteliği taşıyacak derinliğe sahip olmasıyla dikkat çekmektedir. Ben de bu kıymetli çalışmada İslam'ın temel kaynakları açısından afetlerin anlamlandırılmasını konu alan bir yazı ile yer almış olmaktan duyduğum memnuniyeti ifade etmek istiyorum. Her zaman aktüalitesini koruyacak olan bir konuda böyle zengin muhtevalı özel bir sayının çıkarılmasını organize eden başta fakülte dekanımız Prof. Dr. Derya Özer Kaya olmak üzere yazılarıyla katkıda bulunan bilim insanlarına ve yayımında emeği geçen herkesi tebrik ediyorum.

6 Şubat Pazartesi yaşanan depremlerle on şehrimiz ender görülebilecek bir felakete maruz kaldı. Binlerce insan bu felaket neticesinde enkaz altında can verdi ya da yaralandı, evini ve içindeki mal varlığını kaybetti. Dünya durduğu sürece bu tür musibetler ilk olmadığı gibi son da olmayacaktır. Depremler, heyelan, yanardağ patlamaları, sel baskınları, salgın hastalıklar, yangınlar, kıtlık, kuraklık, tufan, tsunami, çekirge vb. hayvanların istilası gibi olağanüstü olaylar bunlar arasında sayılabilir. Dolayısıyla insanlığın her an yüzleşmesi muhtemel afetlerin farklı disiplinler açısından değerlendirilmesi zorunludur ve din bilimleri de bunlar arasında başı çekmektedir. Zira afetler, kutsal kitaplarda özellikle zikredilen olaylardır. Bu da bilimsel disiplinler açısından önemli bir hususa işaret etmektedir. O da her bir olayın maddi boyutu yanında bir de manevi yönü vardır. Bilim maddi olarak bir olayı izah eder, sebep-sonuç ilişkilerini kurar, din ise onu anlamlandırır. Bu açıdan bakıldığında afetlerin din bilimleri çerçevesinden de yorumlanması gerekliliği ortaya çıkar. Nitekim bu yönde arayışlar da her zaman olmuştur.

Öte yandan Allah'ın bilgisi dışında bir yaprağın bile düşmediği (6/59), O'nun izni olmaksızın herhangi bir afetin olmayacağı (64/11) gerçeği dikkate alınırsa âfetlerin anlamlandırılmasında manevi yönün ihmal edilmemesi gerektiği görülecektir. Allah'ın insanı özenle yaratması, ona kendi ruhundan üflemesi, "halife" sıfatı vermesi, meleklerden onun önünde saygı ile eğilmesini istemesi ve buna direnen İblis'i rahmetinden kovması Allah'ın insanı ne kadar çok sevdiğinin kanıtı, bahşettiği şerefine işaretidir (7/11; 15/28-44; 38/71-88). İnsana merhametle muamele edeceğini kendisine ilke edinmesi (6/12, 54; 7/156; 40/7) ve kullarına zulmetmeyeceğini açık biçimde ifade etmesi (41/46) de bu sevginin bir göstergesidir. O zaman; iyi-kötü, suçlu-suçsuz, çocuk-yaşlı, büyük-küçük ayrımı olmaksızın herkesi etkileyebilen afetler ile bu gerçeklikler nasıl bağdaştırılabilir sorusunun makul bir cevabının olması gerekir. Bu çok eski bir tartışmadır ve konu "kötülük ve Allah'ın adaleti (teodise)" problemi ile ilgilidir.

İlk insan ile yeryüzünde başlayan hayat devam ettiği sürece Kur'an-ı Kerim, afetlerin belli sebeplere bağlı olarak süreceğinin İlahi bir yasa olduğunu ifade eder. İslam'ın temel metinleri bakımından hem afetlerin sebeplerini hem de anlamlandırılmasını özet biçimde şöyle ifade edebiliriz;

1-Sabır ile sınanma: Afetlerin sebeplerinden ilki, Allah'ın bireysel ve toplumsal olarak insanların sabrını denemesi ve kendisine yakarıştta bulunup bulunmayacağını görmek istemesidir. Herhangi bir afet durumunda sabır göstermek esastır ve "Sizi mutlaka bir miktar korku, açlık, maldan, candan ve üründen zayıf gibi âfetlerle / musibetlerle sınayacağız. Onlar, başlarına bir âfet geldiğinde: 'Doğrusu biz Allah'a aitiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz' derler. İşte rablerinin nimetleri ve rahmeti böyle davrananlar içindir ve işte doğru yola ulaşmış olanlar bunlardır." (2/155-157) diyerek teslimiyet göstermek gerektiği Kur'an Kerim'de öğütlenir. Bu durumda felakete maruz kalanların musibetlerden şikâyetçi olmamaları için bir uyarı vardır. Çünkü Allah kimin daha iyi davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmış ve yeryüzünde çekici olan her şeyin yok olacağını beyan etmiştir (67/2; 18/7-8). Dolayısıyla dünya ve içindekilerin geçici olduğunu bilen bir mü'min belli bir süreye bağlı olarak lütfedilen nimetlerin bir deneme olarak alınacağına, kayıplarının olacağına hazırlıktır. Sınav anı geldiğinde morali bozulmaz ve sızlanmaz. Bilir ki Allah Te'âlâ mü'minlerden mallarını ve canlarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır (9/111). Onun ödülü dünyada elinde bulundurduğu nimetlere göre kat be kat büyük (73/20); daha hayırlı ve daha kalıcıdır (28/60).

ONURSAL KONUK EDITÖRDEN

2- Uyarı ve ceza: Afetlerin ikinci sebebi ise uyarı ve cezalandırmadır. Yunus Peygamberin kavmi kendilerine azap geleceği haber verilince bu uyarıyı dikkate almışlar ve başlarına gelecek felaketten kurtulmuşlardır (10/98; 37/148).

Kur'an-ı Kerim'de toplumsal olarak zulmün, haksızlığın, şımarıklığın, isyanın, Allah'a meydan okumanın ya da meydan okurcasına tavır almanın, nankörlüğün sosyalleşip kurumsallaşması, normalleşmesi durumunda bir uyarı olarak ortaya çıkması, musibetlerin sebebi olarak anlatılır ve önceki ümmetlerden örneklere yer verilir. Allah, elbette kullarından dilediğini cezalandırma gücüne sahiptir (5/40; 29/21) ancak felaketler ve helak yoluyla cezalandırma insanın Allah'a meydan okuyan azgınlık, taşkınlık, zulüm ve isyanının karşılığıdır (7/96; 9/95; 10/8, 70). Özellikle Nûh, Hûd, Sâlih, Lût ve Şuayb kavimleri sarsıcı depremlerle yerin dibine geçirilerek, gökten taş yağdırılarak, suda boğularak, felakete dönüşen yağmur (7/, 78, 84, 91; 17/103; 29/37, 40) ile helak edilişleri örnek olarak zikredilebilir. Daha açık biçimde bir örnek olması açısından söylemek gerekirse Lut peygamberin bütün uyarmalarına rağmen kavminin cinsel sapkınlıktan vazgeçmemesi hatta Allah'a ve peygamberine karşı meydan okuyan tavırları, sapkın tutuma karşı çıkanları aşağılamaları sebebiyle helak edilişi bu konunun örneği olarak zikredilebilir (7/80-84; 11/69-83; 15/57-58, 65, 73-74; 26/160-166; 27/54-56; 29/28-32; 54/37-39; 66/10).

Allah, insanın inanıp inanmamasının hesabını ahirete bırakmıştır. Ancak zulüm ve isyan sosyalleşip normalleştiğinde bir uyarı olarak musibetler gelebilir. İnsanlar uyarıyı aldıklarında yapmış oldukları hatalı tutum ve davranışlardan vazgeçerlerse cezadan kurtulurlar, dikkate almazlarsa musibetin büyüğü gelir. Nitekim korkunç ve helak edici depremler (racfe) önceki kavimlerden bazılarına uygulanan cezalar arasında sayılır (7/78, 91, 155; 29/37).

Kur'an-ı Kerim, helak edilen kavimlerin başlarına gelenlerden ders çıkarılması için yeryüzünde gezip dolaşmayı tavsiye eder. Bundan amaç benzer tutum ve davranışları sergileyenlerin aynı akıbet ile karşılaşacaklarını hatırlatmaktır (bk. 3/137-138; 6/10-11, 43-45; 7/78, 80-86, 94-99, 103, 136; 10/23, 39, 73; 11/102, 116-117; 14/7; 17/8, 16; 21/76, 84, 88; 23/65-67, 76-77; 26/160-166; 27/54-57; 29/28-31; 42/30; 89/11-14; 44/25-29).

Kur'an-ı Kerim, azgınlık, taşkınlık yapan ve isyankâr tutum alanların dünyada ilâhî azapla cezalandırılmalarının sapık yoldan dönmeleri ve doğru yola girmelerini sağlama gayesine yönelik olduğuna işaret eder (6/64; 16/53; 32/21).

Burada bir noktaya daha dikkat çekmemiz uygun olacaktır. O da burada anlatılanlardan Kahramanmaraş merkezli depremin "uyarı ve cezalandırma" niteliğinde olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Yukarıda ifade edilenler, kategorik olarak Kur'an-ı Kerim'deki afetlerin sebeplerine ilişkin salt bilgi verme amacına yöneliktir.

3-Sünnetullah'ı ihmal: İnsanların ihmali sonucu ortaya çıkan felaketlerden bir kısmı evrendeki doğal yasalara riayetsizlikten doğmaktadır. Bu noktada üç husus önemlidir:

a-Bunlardan ilki, Allah evrende bir düzen kurmuş ve onun yasalarını belirlemiştir, kainat, bu yasalara göre işler. İnsanlardan bu düzeni bozamamaları, yasayı esnetmemeleri ve belirlenen ölçüden sapmamaları talep edilmiştir (54/49; 55/7-9; ayrıca bk. 7/85; 11/85; 26/183). Bununla insanın yaptığı işlerin doğal yasalara uygun olması istenmektedir. "Evlere kapılarından girin" ayetinin (2/189) "her işi kendi doğal kuralına göre yapın" şeklinde anlaşılması da bu açıdan tutarlı bir yorumdur (Zemahşerî, el-Keşşâf, Beyrut 1407, I, 235). Bütün teknolojiler Allah'ın evrende var ettiği yasaların keşfedilip maddeye uygulanmasından doğmuştur. Bu kanunlara aykırı davranmak ya da bir şeyi noksan bırakmak, hedeflenen sonucu vermez. Söz gelimi insan Allah'ın koyduğu uçuş kanunlarını (16/79; 67/19) tespit edip maddeye uygulayarak uçak yapmıştır. Bu kanun olmasaydı uçaklar olmazdı. Mühendislik kanunlarını yaratan Allah'tır. Bir bina yapılacağına Allah'ın evrende koyduğu inşaat mühendisliğinin doğal yasalarına riayet edilmediğinde istenen neticenin elde edilmesi mümkün değildir. Bu yüzden, sadece dini ilimler değil matematik, fizik, kimya, tıp, eczacılık, mühendislik, astronomi gibi bütün ilimler Allah'ın kanunu araştırdığı için ibadet değeri taşır ve bir toplum, bu ilimleri terkettiğinde tamamı Allah katında sorumlu olur. Buna göre insanın başına gelenlerin sebebi ilâhî-tabii yasalara aykırı davranmasıdır (4/79; 42/30). Yaşadığımız son depremde ayakta kalan ve kalamayan binalar bunun ne anlama geldiğini göstermiştir. Üstelik yaşadıkları depremlerde yerle bir olan bazı ülkelerin kararlı biçimde sağlam binalar yapma iradesi ile dayanıklı yapılar inşa etmelerinden sonra 9 şiddetinde depremden etkilenmemelerinden doğan tecrübe bu hususu teyit eder.)

ONURSAL KONUK EDITÖRDEN

b-Kur'ân-ı Kerîm riskli durumlarda gerekli tedbirlerin alınmasını emretmiştir (4/71, 102). Hz. Peygamber, risklere karşı tedbirini almayandan Allah'ın korumasının kalktığını bildirmiştir (Ebû Dâvûd, "Edeb", 104). O halde ilkesel olarak herhangi bir iş yapılmak istendiğinde risklerin belirlenip koruyucu tedbirlerin alınması hem bireysel olarak iş ahlakı ile ilgili bir husustur hem de ilgili kurumların denetim sorumluluğundadır. Bu, İslam'ın iki ana kaynağında yer alan görevin emanet olduğu ilkesinin de bir gereğidir. Çünkü, "Allah emanetleri ehline vermenizi emreder" (4/58) ayeti ilgilileri duyarlı olmaya davet etmektedir. Hz. Peygamber de, "görev emanettir, ehline verilmediğinde dünyada kaos ve kargaşa yani yaşarken kıyameti görmek (Buhârî, "İlim", 2); ahiret yurdunda da perişanlık ve pişmanlık doğuran bir rezilliktir." (Müslim, "İmâre", 16) şeklindeki hadisleriyle emanete riayet etmemenin dünyada ve ahiretteki sonucunu ifade etmektedir. O halde âfetler / musibetler, kaçınılmaz bir dünya gerçekliği ise insana düşen, onunla barışık yaşayabileceği kurallara göre hareket etmektir. Bu da varlıkla ilişkiyi evrenin doğal yasalarına uygun şekilde kurmakla mümkündür. Dere yatağına yapılan evi selin alıp götürmesi kaçınılmazdır. Fay hatları üzerinde zemin etüdü yapılmadan ve o coğrafyaya uygunluğu analiz edilmeden yapılan binaların depremde yıkılması beklenen bir sonuçtur ve buradaki sorumluluk bütünüyle ihmal eden insan ve topluma aittir.

c-Evrendeki doğal-ilahi kanunlara riayet edenler için Allah, rahman sıfatının bir tecellisi olarak insanlar arasında ayırım yapmaksızın sonucunu yaratır, çalışan karşılığını alır. Evrenin yasaları O'nun iradesindedir. Ancak Allah kendi koyduğu yasalarla bağlı değildir. O, her an yaratma halinde olduğundan (55/29) doğal yasaların sonuçlarının determinist bir yaklaşımla zorunlu olduğu söylenemez. Onu bazı hallerde çekip bir başka sonuç doğuracak şekilde planlaması yine O'nun takdirindedir. Fiziki yasaların işleyişi O'nun dilemesine bağlıdır. O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. Bir şeyi dilediğinde ona sadece "ol!" der, o da hemen olur-verir (2/117; 3/47, 59; 6/73; 16/40; 19/35; 36/82; 40/68). Sözelimi Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesinde (3/45-47) ve Hz. Zekeriyâ'nın yaşlı ve eşinin kısır olmasına rağmen Hz. Yahya'nın doğmasında üreme kanunu işlememiş (3/39-40); Nemrud'un alevli ateşe attığı İbrahim'i yakmak için programlanmış ateş onu yakamamıştır (21/68-70). Buna göre fizik kanunlarının sonuçlarını doğurması Allah'ın dilemesine bağlıdır. Dolayısıyla bilimi de tanrısalılaştırmamak gerekir. Bu, bilim ve dinin alanını belirleyen en önemli husus olarak ifade edilebilir. Görüldüğü üzere bilimin izah edemeyeceği olaylar da vardır. Bunun için insan, evrenin doğal işleyişini belirleyen yasalara uygun davranmakla yükümlüdür ancak sonucu da Allah'a bırakmalıdır. Nitekim Hz. Nuh'a, kavminin azgınlığından dolayı tufan ile helak edileceği bildirildiğinde kendisinin ve inananların kurtuluşu için gemi inşa etmesi istenmiştir (11/36-39). Hz. Nuh'un, gemiye binmesi isteğini oğlunun 'dağa sığınarak sudan korunabileceğini' söyleyip reddetmesi üzerine 'koruyacak olan dağ değil merhamet sahibi Allah'ın olduğunu' hatırlatması (11/43-44) sonra da oğlunun boğulması bu açıdan anlamlıdır.

"Deveyi bağla sonra tevekkül et." (Tirmizî, "Kıyâmet", 60) hadis-i şerifi de bunu açık şekilde ortaya koyar. Bu konuda yetkili olan her kademedeki insan, görevinin gereğini yapmak ve kuraldan taviz vermemekle yükümlüdür. Kur'ân-ı Kerîm: "Allah'ın koyduğu bir yasa önünde acıma duygunuz engel oluşturmaz" (Nur, 24/2) şeklinde bir uyarıda bulunur. Bu sosyal kanunlarda olduğu kadar fizik kurallarında da geçerlidir.

4-Ölen masumların durumu: Afetlerde birçok can kaybı yaşanmaktadır. Bunlar arasında bebeklere varıncaya kadar iyi insanlar vardır. İslami kaynaklarda bunun izahı şöyle yapılmıştır:

a-Hayat dahil insana karşılıksız şekilde verilmiş olan nimetler, insanın hakkı değil Allah'ın lütfunun bir sonucudur. Dolayısıyla mutlak tasarruf O'na aittir.

b-Bu dünya hayatı kalıcı değil geçicidir, herhangi bir sebebe bağlı olarak mutlaka son bulacaktır. Dünya yaşamı ebedi mutluluk için bir amaç değil araçtır, nimetleri de geçicidir. Asıl hayat ahiret yurdundadır. Orada daha büyük mutluluk ve haz veren nimetler vardır (20/131; 28/60; 29/64; 87/16-17).

c-Ölüm, yok oluş değil ebedi hayatın başladığı ve kulun Rabbine kavuştuğu giriş kapısıdır. Bir sebebe bağlı olarak gelen ölüm ebedi alemin kapılarını açmaktadır.

d-Salgın ya da tedavisi olmayan hastalık, suda boğulma ve göçük altında kalma gibi afetler sonucu vefat edenler şehit hükmündedir (Buhârî, "Cihâd", 30; Müslim, "İmâret", 164).

e-Nimetlerin alındığı afetler kötülük olarak kabul edilmemelidir. Zira hayır ve şer kesin şekilde insanlar tarafından bilinemez ve kişinin sevmediği bir şey hayır, sevdiği şey de kötülük olabilir (2/216).

f-Allah, kimin daha iyi davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmış ve yeryüzünde çekici olan her şeyin yok olacağını beyan etmiştir (67/2; 18/7-8). Dolayısıyla dünya ve içindekilerin geçici olduğunu bilen bir mü'minin belli bir süreye bağlı olarak

ONURSAL KONUK EDITÖRDEN

lütfedilen nimetlerin bir deneme olarak alınabileceğine, kayıplarının olabileceğine hazırlıklı olması, sınav anı geldiğinde moralini bozmaması, sızlanmaması ve şikayetçi olmaması gerekir. Zira Allah, mallarını ve canlarını onlara vereceği cennet karşılığında satın almıştır (9/111). Onun ödülü kulunun dünyada elinde bulundurduğu nimetlere göre kat be kat büyüktür (73/20) ve aklını kullananlar bilir ki dünya hayatında faydası geçici olan nesnelere göre Allah katında olanlar daha hayırlı, daha kalıcıdır (28/60).

Sonuçta Allah'ın verdiği musibete sabreden ve O'na teslimiyet gösterenlerin üç büyük kazancı olur (2/157):

- 1- Allah'ın meleklerine karşı övündüğü kul payesine ulaşmak (salât),
- 2- Cennet ve nimetlerine kavuşmak (rahmet),
- 3- Teslimiyeti ile bulduğu sağlam ve doğru yolun verdiği huzura sahip olmak (hidayet) (bk. Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'ân, Beyrut 1426/2005, I, 596-602).

Sonuç olarak âfet, bela ve musibet bir dünya gerçekliğidir ve peygamberler de dahil onunla sınanmışlardır (Buhârî, "Merdâ", 3; İbn Mâce, "Fiten", 23). Bu sebeple Hz. Peygamber âfetlerden Allah'a sığınmıştır (Buhârî, "Da avât", 23).

Afet geldiğinde sabretmek esastır, isyan kaybettirir (İbn Mâce, "Fiten", 23; Tirmizî, "Zühd", 56). Bu durumda söylenmesi gereken, "Biz zaten Allah'a aitez ve yine O'na döneceğiz." (2/156) sözüdür. Bununla insan, kendi tasarrufunda olmayan bir hayat hakkında nihai kararın O'na ait olduğunu ve bunun da kendisi için daha hayırlı olduğuna inandığını ifade etmiş olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de ifade edildiği üzere yeryüzünde vuku bulan ve insanın başına gelen herhangi bir musibet mutlaka bir kitapta yazılmış, takdir edilmiştir. Dolayısıyla elden çıkana üzülmemek, verilen nimetlerle de şımarmamak esastır (57/22-23).